

О. А. Сурженко*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Останнім часом одним із найактуальніших напрямків досліджень виявилася інноваційна діяльність зі властивими їй структурами, фінансуванням та всіма стадіями, на яких відбувається створення і використання інтелектуального продукту. І хоча наводять численні визначення як самої інноваційної діяльності, так і її складових, єдиним є концентроване її розуміння як процесу по доведенню нових оригінальних ідей до їхньої реалізації у виді рогового товару на ринку. Відтак, інноваційною діяльністю охоплюється і стадія генерації інтелектуального продукту, і стадія його використання в промисловості¹.

Натомість для останнього виникають ще такі стадії, як реалізація інтелектуального продукту або передача його в користування, фінансування його впровадження, а часто й створення відповідних структур, здатних сприйняти це впровадження.

Можна ще поглибити інноваційну проблематику, вказавши на її наявність вже в процесі створення інтелектуального продукту в системах освіти та науки, можливість її адаптації до ринкових відносин, особливо якщо ці системи в основному перебувають в державному секторі. Досить важливою є й експертиза наукових розробок, їх облік та інформація про їх наявність, а також державна підтримка інноваційних програм².

Такий обрис кола, в якому розміщується інноваційна проблематика, дозволяє прослідкувати його різні поверхні — освіта, наука, фінанси, державні установи, покликани здійснювати відповідні функції щодо об'єктів права інтелектуальної власності та регулювання і контролю в сфері освіти та науки, фінансування, ринкові відносини, комерційні суб'єкти, здатні сприйняти інновації та впровадити їх у виробництво.

Сама ж інноваційна діяльність охоплює досить різноманітні напрямки насамперед в проведенні науково-технічних і посередницьких робіт:

- по створенню патентоспроможного результату розумової діяльності;
- організації експертиз та отримання необхідної документації на підтвердження прав на промислову власність, патентно-ліцензійна діяльність;
- проведення науково-дослідних, проектних, дослідно-конструкторських, маркетингових досліджень з метою створення зразків нової техніки і технологій;
- передання цих прав за договорами на впровадження;
- створення дослідних зразків, проведення дослідних іспитів, створення і передача нових зразків техніки, технологій і науково-технічної документації, підготовка виробництва;
- створення для попередньо вказаних цілей відповідних компаній, а відтак — залучення венчурного та інноваційного фінансування;
- впровадження і тиражування винаходів, “ноу-хау”, науково-технічних розробок та інших наукових здобутків, на які поширюються міжнародно визнані права, що відносяться до інтелектуальної власності в сфері науки і техніки.

При цьому слід зазначити на деякі нюанси, по-перше, щодо першої стадії інноваційної діяльності, на якій тільки провадяться науково-дослідні, проектні та дослідно-конструкторські роботи. Втім, вже тоді виникає необхідність в запровадженні маркетингових досліджень, необхідних для виявлення потреб виробництва в результатах наукового пошуку, залученні інвесторів, опрацюванні ринків і науково-технічної продукції, і реалізації її збуту. Все це значно розширює коло поняття інноваційної діяльності в порівнянні зі звичайним підходом до створення об'єктів права інтелектуальної власності та здійснення прав творців³.

По-друге, результатом інноваційної діяльності виступає, як правило, вже готовий товар. З погляду цивільного права поняття товару не тотожно поняттю роботи або послуги,

© Сурженко О. А., 2009

* доцент кафедри цивільного права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого (м. Харків), кандидат юридичних наук

¹ Див.: Нежиборець В. І. Механізми комерціалізації інтелектуальної власності: закордонний досвід // Питання інтелектуальної власності: Збірник наукових праць. — Науково-дослідний інститут інтелектуальної власності Академії правових наук України. — 2005. — Вип. 2. — С. 166-186.

² Див.: Александров В. А., Гусев В. Державна підтримка сфери інноваційної діяльності в Україні: структура інститутів та послуг // Вісник національної академії державного управління при Президенті України. — 2003. — № 1. — С. 118-122.

³ З приводу цього питання див.: Симпсон О. Е. Інноваційне і креативне право: Право знань і творчості: Монографія. — К.: Ін Юре, 2006. — С. 25-28; Инновационная экономика / Под ред. А. А. Дынкина и Н. И. Ивановой. — М.: Наука, 2004. — С. 32.

що є самостійними об'єктами цивільних прав. Водночас необґрунтоване звуження поняття інноваційної діяльності тільки до товару також є не виправданим, адже для неї вагоме значення мають інноваційні види робіт і послуг. Саме тому, напевно, все більш вживаним у відношенні результату інноваційної діяльності стає застосування терміна “продукт” або “інноваційний продукт”.

По-третє, обмежуватись вказівкою про складання сфери інноваційної діяльності зі створення “інтелектуального продукту” (дослідження, розробка, іспити) і його впровадження у виробництво не можна привітати, адже опиняються за її межами або сприймаються другорядними такі важливі для дієвості інноваційного процесу напрямки, як просування нового товару на ринок (проведення маркетингових заходів) і забезпечення масовості випуску готової інноваційної продукції. Тобто обмежувати інноваційну діяльність моментом випуску нового товару на ринок навряд чи вірно. Від успішного маркетингового просування нового продукту залежить результативність інновацій, а відтак воно є невід'ємною ознакою його ринкової, а відповідно і техніко-технологічної, цінності і конкурентноздатності.

Вказані аргументи дозволяють зробити висновок про необхідність корегування підходу до правового поняття інноваційної діяльності, враховуючи усталені реалії ринку, економічне обґрунтування завершеності циклу “наукова розробка” — “експертиза” — “оформлення прав” — “фінансування” — “експериментальний етап впровадження” — “маркетинг” — “серійне впровадження” — “створення конкурентноздатної системи заходів по просуванню в ринкове середовище”.

Правове регулювання інноваційної діяльності являє собою юридичну регламентацію співробітництва суб'єктів інноваційної діяльності при створенні, впровадженні у виробництво і ринкове просування інноваційного продукту.

При цьому під суб'єктами інноваційної діяльності маються на увазі:

- автор;
- власник майнових прав на інтелектуальну власність (патентовласник або ліцензіат);
- інвестор;
- галузева компанія, зацікавлена у впровадженні інноваційного процесу;
- потенційні постачальники матеріалів, устаткування, сировини для впровадження і виробництва нового продукту;
- потенційні споживачі інноваційного продукту;
- держава;
- інші інноваційні та венчурні компанії і структури;
- інші учасники інноваційної діяльності.

Метою правового регулювання інноваційних відносин є юридичне закріплення взаємних прав та обов'язків названих суб'єктів, регламентація співробітництва між ними в процесі інноваційної діяльності.

З аналізу змісту інноваційної діяльності відносини в даній сфері для цілей правового регулювання можна розділити на три основних етапи:

- 1) етап створення інноваційного продукту, куди входять дослідження, розробка й іспити продукту;
- 2) етап впровадження інноваційного продукту, що включає в себе запуск виробництва товару для ринку;
- 3) етап просування інноваційного продукту — комплекс маркетингових заходів для поширення продукту і власне одержання економічного ефекту від інноваційної діяльності.

Кожен з цих етапів у правовому регулюванні відносно відособлений.

У юридичних джерелах, присвячених інноваційній діяльності розглядаються в основному питання права інтелектуальної власності, що регулюють права й обов'язки винятково авторів, патентовласників і ліцензіатів, і насамперед стосовно першого етапу інноваційної діяльності. Це праці О. А. Підопригори, О. О. Підопригори, О. М. Мельник, В. М. Крижни, Ю. Капіци, Т. Бегової та ін.

У той же час відносини на етапі впровадження інноваційного продукту часто залишаються за межами правового аналізу. Можливо, це пояснюється тим, що на таких етапах акцент часто зміщується в економічну площину. Про це свідчать й ті праці, які на сьогодні ми маємо в Україні з інноваційної проблематики — це роботи, в основному, економістів та фахівців в технічних галузях тощо. Серед знаних науковців, які опікуються

цією проблематику, можна назвати Ю. М. Бажала, В. М. Гейця, А. С. Гальчинського, В. П. Семиноженка. Щодо юридичних досліджень, то вони носять настільки явний відбиток економічної науки, що іноді навіть не можна впевнено стверджувати про правові аспекти в цих працях. Такий уклін спостерігається в роботах Ю. Атаманової, О. Сімпсон, О. Орлюк. Хоча останнім часом спроби цивілістичного осмислення інноваційних процесів дають свої результати в працях І. В. Спасибо-Фатєєвої, Ю. А. Варфоломєєвої, М. А. Волинкіної.

З одного боку, ефективність комплексного економіко-правового аналізу дає корисні результати, однак той факт, що бракує саме розробок в правовій науці, не сприяє належному рівню регулювання інноваційних відносин. Адже саме правові механізми мають забезпечити ефективність економічних механізмів і тому питання правового оформлення економічних засад інноваційних відносин є важливими і такими, що потребують прискіпливого аналізу. Продемонструємо це на прикладі вибору правових форм співробітництва між суб'єктами інноваційної діяльності.

Певна складність цього ракурсу інновацій усвідомлюється значною кількістю суб'єктів інноваційних відносин, що фігурують на відповідній їх стадії. Так, необхідним є узгодження взаємних інтересів, прав і обов'язків суб'єктів майнових прав на інтелектуальну власність з інвесторами⁴, компаніями, зацікавленими у впровадженні інноваційного процесу на тих підприємствах, які вони мають, постачальниками матеріалів, сировини й устаткування і потенційних споживачів інноваційного продукту. Вибір оптимальної правової форми співробітництва між суб'єктами залежить від очікуваного ними правового результату співробітництва в інноваційній сфері.

Заслужують на увагу чотири основні юридичні конструкції оформлення інноваційного співробітництва на етапі впровадження інноваційного продукту.

1. На основі ліцензійного договору (виключної або невиключної ліцензії) або договору про передавання виключних майнових прав інтелектуальної власності. При цьому особа, яка має виключні майнові права інтелектуальної власності, передає їх або їхню частину, достатню для виробничого і ринкового впровадження, інвесторові за відповідну винагороду. Проведення інновацій по всіх інших етапах інноваційної діяльності бере на себе інвестор, вільно розпоряджаючись наданими йому правами на використання інтелектуальної власності, діючи своєю волею й у своєму інтересі.

У цей спосіб спостерігається зрощення прав та інтересів інвестора, як носія права власності на матеріальні (фінансові) та інтелектуальні ресурси. Складається порівняно проста юридична конструкція, яка, здається на перший погляд, є найбільш прийнятною. Проте це не так, адже вона містить й істотні вади внаслідок того, що з укладенням договору між інвестором та особою, яка має виключні права інтелектуальної власності, остання практично виключається з подальшої реалізації інноваційного проекту, що гальмує його розвиток і незбалансовано реалізує інтерес творця. Адже він лише один раз отримує кошти за результати своєї інтелектуальної діяльності (в разі укладення договору про передавання виключних майнових прав інтелектуальної власності) або отримує фіксовану суму плати за ліцензію. Навіть якщо це будуть періодичні платежі, то і в цьому разі їх розмір навряд чи можна визнати адекватним тим доходам, які отримуватиме ліцензіат від інновації.

2. На основі договорів позики, кредиту або лізингу. Якщо співробітництво відбувається за однією з таких схем, ситуація повертається з точністю до навпаки. Фактично всі важелі зосереджуватимуться в цьому разі в руках носія виключних майнових прав інтелектуальної власності. По-перше, особи, які надаватимуть йому кошти, явно умовно називатимуться інвесторами. По-друге, для отримання коштів від позикодавців у вигляді кредиту потребується наявність в реалізатора проекту засобів забезпечення виконання своїх зобов'язань за договорами. Враховуючи ж підвищену ступінь ризику при венчурному кредитуванні, ці засоби забезпечення мають бути навіть не порівняні в своєму обсязі з тими коштами, які надаються в кредит. Мають подібні складнощі й лізингові відносини. Виключення складає, мабуть, пільгове фінансування з державних джерел. Але добитися останнього є справою надто складною, щоб враховувати її перспективну можливість. По-третє, як правило, особа, яка має виключні майнові права інтелектуальної власності, не завжди освічена в процесах фінансування та виробництва, в просуванні своїх

⁴ Див.: Святоцький О. Місце і роль інтелектуальної діяльності в економічному і соціальному розвитку країни // Інтелектуальний капітал. — 2004. — № 3. — С. 3-6.

інтелектуальних надбань на ринок, і тому її зусилля часто приречені на невдачу. По-четверте, такі особи часто фінансуються ще на етапі створення інтелектуального продукту з тим, щоб плавно перейти на другий етап — його впровадження, і тому кредитування стає не самим популярним способом їх підтримки. Враховуючи наведене вище, виходить, що самостійне ведення всього інноваційного проекту на ринку суб'єктом виключних прав інтелектуальної власності далеко не завжди є досить ефективним.

3. Третім варіантом співробітництва є створення юридичної особи з балансом інтересів учасників пропорційно їх участі в статутному капіталі. Вкладом при цьому з боку суб'єкту виключних прав інтелектуальної власності можуть бути самі ці права або користування ними. Відповідно, іншими учасниками виступатимуть особи, які по суті інвестують кошти в комерційну реалізацію інноваційного проекту. Зрозуміло, що створюватиметься така юридична особа в формі господарського товариства. Як правило, це товариство з обмеженою відповідальністю або акціонерне. Сама система відносин в цих юридичних особах в змозі забезпечити достатній баланс інтересів між учасниками-реалізаторами проекту. Крім того, при цьому можливо побудова для знову створюваного інноваційного товариства самостійної фінансової і податкової політики в рамках діючого законодавства. Складнощі можуть виникнути лише при оцінці немайнових інтелектуальних внесків, однак ці проблеми можуть бути врегульовані належним чином із запровадженням надійних підходів до оцінки об'єктів права інтелектуальної власності⁵, ведення бухгалтерського обліку та інших правових засобів.

4. Нарешті четвертим способом співробітництва є договір про спільну діяльність (договір простого товариства), які не приводять до створення юридичної особи, тобто реалізатори інноваційного проекту поєднують свої інтелектуальні, матеріальні і ділові ресурси і зв'язки для досягнення цілей проекту без виникнення нового суб'єкта права. При цьому ведення бухгалтерського і податкового обліку звичайно покладається на одну з осіб-учасників проекту. Серед особливостей даної конструкції можна назвати значну диспозитивність при вираженні волі та визначенні всіх умов і нюансів відносин, а також мінімізація державного впливу на їх відносини, адже такий договір не потребує ані державної реєстрації, ані реєстрації нового суб'єкта. Юридична конструкція договору простого товариства зарекомендувала себе досить прогресивно і використовується на практиці.

Не виключаються й змішані конструкції, в яких поєднуються вищенаведені підходи. При цьому необхідно відзначити, що сучасним цивільним законодавством закріплений принцип свободи договору, з якого, зокрема, випливає право укладення цивільно-правових договорів змішаного характеру, а також договорів, не передбачених законодавством, але які не суперечать йому. У цій області можливий максимальне врахування всіх прав та інтересів суб'єктів інноваційних відносин, однак, високий ступінь їх автономності нерідко обертається й зловживанням з боку більш освічених партнерів. Тому для укладення подібних договорів потрібен кваліфікований юридичний супровід, який також вимагає достатньо коштовних витрат.

Втім, інвестування взагалі, а тим більше — ризикове інвестування в інноваційну сферу наражається на численні перепони економічного та юридичного порядків. При цьому слід враховувати численні фактори, що детермінують інвестиційний ризик⁶.

Підводячи підсумок, хотілося б відзначити роль інноваційних напрямків розвитку країни, яку ми маємо облаштовувати, спираючись на існуючі та очікувані досягнення. Це вимагатиме відповідної структури відносин, налаштованої на розгортання інноваційного бізнесу в сучасній Україні. Вдосконалення законодавства при побудованні такої структури дозволить досягти результативності комерціалізації інноваційних проектів, а для цього є потреба в підвищенні ефективності їхнього правового забезпечення.

⁵ Оценка интеллектуальной собственности: Учеб. пособ. / Под ред. С. А. Смирнова. — М.: Финансы и статистика, 2003. — С. 17.

⁶ Див.: Майфат А. В. Гражданско-правовые конструкции инвестирования. — М.: Волерс Клувер, 2007. — С. 87.